

ความเสื่อมถอยของระบบหลังสงคราม

กับ

การตกต่ำอันยาวนานของเศรษฐกิจญี่ปุ่น

กิตติ ประเสริฐสุข*

บทคัดย่อ การตกต่ำอันยาวนานของเศรษฐกิจญี่ปุ่นตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1990 เป็นผลมาจากความเสื่อมถอยของระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา และระบบการเมืองของญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งเชื่อมโยงกันทั้งระดับมหภาค และระดับจุลภาค แม้ระบบเหล่านี้ จะทรงคุณประโยชน์ต่อญี่ปุ่นมากกว่า 4 ทศวรรษ แต่ก็มีข้อจำกัดในการตอบสนองต่อสภาวะการณ์ใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์ที่เทคโนโลยีสารสนเทศโดยเฉพาะซอฟต์แวร์ กลายเป็นตัวจักรในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ แทนอุตสาหกรรมการผลิตในยุคคลื่นลูกที่สอง

ภาวะเศรษฐกิจของญี่ปุ่นได้ตกต่ำและซบเซามาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1990 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งนับเป็นเวลากว่า 10 ปีมาแล้ว กล่าวกันว่า ช่วงทศวรรษดังกล่าวเป็น “ทศวรรษที่หายไป” (the Lost Decade) ของญี่ปุ่นเลยทีเดียว¹ แม้แต่ในปัจจุบัน (ปี 2002) เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็ยังไม่มีการฟื้นตัว

* กรรมการ โครงการญี่ปุ่นศึกษา

¹ ดูรายละเอียดใน Yoshikawa (2001).

โดยทั่วไป การอธิบายความซับซ้อนของเศรษฐกิจญี่ปุ่น มักมองจากมิติ ด้านเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว อันที่จริง เราไม่อาจเข้าใจความตกต่ำนี้ได้ โดยการมองแต่เพียงสาเหตุด้านเศรษฐกิจเท่านั้นหากจะต้องไข่มุมมองในเชิงบูรณาการซึ่งครอบคลุมหลายมิติ ทั้งเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและการเมือง บทความนี้อธิบายว่า ความตกต่ำทางเศรษฐกิจในญี่ปุ่น เป็นผลมาจากความเสื่อมถอยของระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา และระบบการเมืองที่มีมาตั้งแต่ช่วงหลัง สงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งเชื่อมโยงกันทั้งในระดับมหภาคและจุลภาค แม้ระบบ เหล่านี้จะช่วยให้ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจจนกลายเป็น มหาอำนาจทางเศรษฐกิจอันดับสองของโลก แต่ก็ไม่อาจตอบสนองต่อ สภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในยุคโลกาภิวัตน์ ก่อนที่จะกล่าวถึง รายละเอียด เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจเสียก่อนว่า ระบบหลังสงครามคืออะไร มีที่มาอย่างไร และจำเป็นต้องอธิบายด้วยว่า โลกาภิวัตน์เป็นอย่างไร

อะไรคือระบบหลังสงคราม

ระบบหลังสงคราม หมายถึง ชุดระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา และ ระบบการเมือง ซึ่งมีลักษณะเด่นเฉพาะที่เชื่อมโยงกัน และมีความเสถียรอยู่เป็น ระยะเวลาานานกว่า 4 ทศวรรษ อาจกล่าวได้ว่า ระบบดังกล่าวมีประสิทธิภาพดีมาก จนถึงราวปี 1990 เมื่อเศรษฐกิจฟองสบู่ของญี่ปุ่นได้ล่มสลายลง หลังดัชนีตลาด หุ่นโตเกียวดกต่ำดำรงเป็นประวัติการณ์ โดยมีมูลค่าลดลงถึงสองในสามของยุค เฟื่องฟูในช่วงทศวรรษ 1980

ระบบเหล่านี้มีรายละเอียดปลีกย่อยมากมาย ในที่นี้ จะขอกล่าวถึง ลักษณะสำคัญอย่างคร่าว ๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่าแต่ละระบบเป็นอย่างไร และด้วย

เหตุใดจึงจุดให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นไม่สามารถหลุดพ้นจากความชบเซายาวนานนี้ได้ โดยจะเริ่มจากระบบเศรษฐกิจ อันประกอบด้วยโครงสร้างเศรษฐกิจและระบบบริหารภายในบริษัทซึ่งมีความเชื่อมโยงกับระบบการศึกษา และระบบการเมือง โดยระบบเหล่านี้ส่งผลซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้ง กล่าวได้ว่า ระบบเหล่านี้มีองค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรมญี่ปุ่นอยู่ด้วยดังจะได้อธิบายต่อไป

ที่มาของระบบหลังสงคราม

แม้ว่ากองบัญชาการฝ่ายสัมพันธมิตรนำโดยสหรัฐที่ยึดครองญี่ปุ่นช่วงหลังสงครามใหม่ๆ จะเป็นผู้นำในการปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ญี่ปุ่นอย่างขนานใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นการปฏิรูปประชาธิปไตย การปฏิรูปที่ดิน การสลายกลุ่มธุรกิจผูกขาด ตลอดจนการปฏิรูปการศึกษา แต่การปฏิรูปเหล่านั้นจะเป็นไปไม่ได้ หรือจะไม่ได้ดำรงสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน หากไม่มีการขานรับจากประชาชนชาวญี่ปุ่น

กล่าวได้ว่า ชุดระบบหลังสงครามดังกล่าวข้างต้น เป็นผลมาจากแนวคิดที่เป็นกระแสหลักในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองใหม่ๆ ที่เรียกกันว่าเป็น “ฉันทามติหลังสงคราม” (the Postwar Consensus) อันประกอบไปด้วยความต้องการสันติภาพ ความจำเป็นที่จะต้องฟื้นฟูเศรษฐกิจเพื่อให้หลุดพ้นจากความอดอยากแร้นแค้นหลังสงคราม ตลอดจนความต้องการให้เกิดความเท่าเทียมกันในสังคมทั้งในแง่ทรัพยากรและโอกาส² ประการหลังนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อระบบหลังสงครามที่จะกล่าวถึงต่อไป

² Takahashi (2002).

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ประชาชนในประเทศที่ผ่านสงครามอันโหดร้ายมาอย่างบอบช้ำอย่างญี่ปุ่น ย่อมปรารถนาสันติภาพเหนือสิ่งอื่นใด ในขณะที่การฟื้นฟูเศรษฐกิจก็เป็นสิ่งจำเป็นอย่างเร่งด่วน เพราะมีคนว่างงานสูงถึง 13 ล้านคน ในญี่ปุ่น จากทั้งทหารปลดประจำการและผู้อพยพกลับมาจากอาณานิคมของญี่ปุ่นในเอเชียโดยเฉพาะจากคาบสมุทรเกาหลี จีนและไต้หวัน รัฐบาลญี่ปุ่นจำเป็นต้องสร้างโอกาสในการทำงานให้กับคนเหล่านี้ โดยประชาชนมีความคาดหวังว่า การพัฒนาเศรษฐกิจในครั้งนี้ จะต้องไม่ซ้ำรอยปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนาทุนนิยมในญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยเมจิจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ที่สังคมขาดความเท่าเทียม ความมั่งคั่งกระจุกตัวอยู่ในหมู่ชนชั้นบนอันประกอบด้วยชนชั้นปกครองและพ่อค้าใหญ่ โดยเฉพาะกลุ่มธุรกิจครอบครัวที่เรียกว่า "ไสบัทสึ" ที่รู้จักกันดีก็อย่างเช่น กลุ่มมิตซูบิชิ มิตซูบิชิ และ ซุมิโตโม ในขณะที่ชนชั้นแรงงานและชาวนาประสบความยากลำบากแร้นแค้นโรงงานจำนวนมากอยู่ในสภาพที่เรียกว่า โรงงานนรก ทำให้เกิดข้อพิพาทแรงงานมากมาย ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของแนวคิดสังคมนิยมและลัทธิมาร์กซ์ โดยเฉพาะในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 หลังจากนั้น เมื่อทหารเรืองอำนาจตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 1930 ก็ได้นำประเทศเข้าสู่ความหายนะในสงครามมหาเอเชียบูรพา ประชาชนต้องถูกเกณฑ์เข้าสู่สงครามไมทางตรงก็ ทางอ้อม ทั้งการเกณฑ์ทหารและการเกณฑ์แรงงานเพื่อผลิตสินค้าและยุทโธปกรณ์ป้อนกองทัพ

สิ่งเหล่านี้ ล้วนทำให้ชาวญี่ปุ่นมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะให้เกิดความเท่าเทียมกันในสังคมทั้งในแง่ทรัพยากรและโอกาส ทั้งนี้ ความเท่าเทียมจะก่อให้เกิดความมั่นคงในสังคมด้วย เพราะเมื่อคนมีโอกาสมากเท่าเทียมกัน มี่งานทำก็จะไม่เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมมาก จนก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชนชั้นหรือก่อให้เกิดอาชญากรรม

โลกาภิวัตน์

ตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่แล้ว “โลกาภิวัตน์” ได้กลายเป็นคำที่เป็นที่กล่าวขวัญมากที่สุดคำหนึ่ง กล่าวโดยคร่าวๆ โลกาภิวัตน์ หมายถึง การเพิ่มขึ้นอย่างขนานใหญ่ของธุรกรรมระหว่างประเทศในช่วงปลายศตวรรษที่ผ่านมา ทั้งในด้านการค้า การลงทุน และการเคลื่อนย้ายเงินทุนระหว่างประเทศ อันเป็นผลมาจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศที่ช่วยลดต้นทุนด้านการสื่อสาร การจัดหาและการประมวลข้อมูล ทั้งนี้ องค์การระหว่างประเทศ ตลอดจนผลประโยชน์จากตลาดการค้าและการเงินโลก ก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้รัฐบาลในประเทศต่างๆ ปรับลดข้อจำกัดทางการค้าการลงทุน ส่งผลให้ธุรกรรมระหว่างประเทศขยายตัวมากยิ่งขึ้นไปอีก³

กล่าวได้ว่า ยุคโลกาภิวัตน์จะยังมาไม่ถึง หากไม่มีความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศ ซึ่งทำให้เศรษฐกิจโลกพัฒนาไปสู่ยุคคลื่นลูกที่สาม ในการนี้ อุตสาหกรรมด้านเทคโนโลยีสารสนเทศโดยเฉพาะซอฟต์แวร์ ได้ทวีความสำคัญและสร้างมูลค่าเพิ่มเหนืออุตสาหกรรมการผลิตสินค้าฮาร์ดแวร์ในยุคคลื่นลูกที่สอง ประเทศที่จะเป็นผู้นำเศรษฐกิจโลกได้ จะต้องมีความก้าวหน้าในเทคโนโลยีแขนงนี้ จะเห็นได้ว่าในทศวรรษที่ 1990 สภาพการค้าและการแข่งขันด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปจากยุคทศวรรษ 1980 ที่ญี่ปุ่นเคยเป็นผู้นำเทคโนโลยีการผลิตในอุตสาหกรรมคลื่นลูกที่สอง โดยสามารถกำหนดตัวสินค้า แนวโน้มตลาด ตลอดจนกระบวนการผลิต แต่ขณะนี้ โอมเมตัม

³ ดูเพิ่มเติมใน Keohane and Milner (1996); Rodrik (1997); Obsfeld and Taylor (1997).

ได้เปลี่ยนมือมาอยู่ที่สหรัฐ ซึ่งเติบโตอย่างต่อเนื่องในช่วงทศวรรษที่ 1990 ด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศ

สภาพการณ์ใหม่จากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ทำให้ประเทศต่างๆ ต้องปรับตัวอย่างขนานใหญ่ มิฉะนั้น จะไม่สามารถแข่งขันในตลาดโลกได้ ทั้งนี้ การปรับตัวก็ขึ้นอยู่กับว่า ระบบที่มีอยู่เดิมจะมีความยืดหยุ่นเพียงใด ดังที่จะได้อธิบายต่อไป การที่ของชุดระบบหลังสงครามของญี่ปุ่น ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการพัฒนาเศรษฐกิจญี่ปุ่น ทำให้การปรับตัวเป็นไปได้ยากขึ้น และขาดความยืดหยุ่น เพราะคนมักจะยึดติดกับระบบเดิม โดยเฉพาะในส่วนที่ได้สร้างประโยชน์แก่ตนเอง

ระบบเศรษฐกิจ

การทำความเข้าใจระบบเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ต้องดูทั้งระดับมหภาค คือ โครงสร้างของระบบเศรษฐกิจญี่ปุ่น และระดับจุลภาค คือ ระบบการบริหารงานในบริษัทญี่ปุ่น เพราะทั้งสองส่วนมีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างใกล้ชิด

โครงสร้างเศรษฐกิจ

เมื่อกล่าวถึงญี่ปุ่น ผู้คนมักจะนึกถึงบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ที่ประสบความสำเร็จในการขายสินค้าไปทั่วโลก เช่น โตโยต้า ฮอนด้า โซนี่ หรือมัตสึชิตะ แต่แท้จริงแล้ว บริษัทเหล่านี้ มีจำนวนไม่ถึง 1 เปอร์เซ็นต์ของกิจการทั้งหมดใน

ญี่ปุ่นเท่านั้น⁴ ทั้งนี้ก็เพราะบริษัทส่วนใหญ่ในญี่ปุ่นเป็นวิสาหกิจขนาดเล็กและขนาดย่อม หรือที่เรียกกันว่า SME ดังนั้น เศรษฐกิจของญี่ปุ่นจึงมีโครงสร้างที่เรียกว่า “เศรษฐกิจทวิภาค” (Dual Economy)⁵ คือ มีกิจการ 2 ประเภทที่แตกต่างกัน คือ มีกิจการขนาดใหญ่ที่มีขีดความสามารถในการแข่งขันระหว่างประเทศสูง กับบริษัทขนาดเล็กและขนาดย่อม (SME) ที่มุ่งตลาดในประเทศ มีประสิทธิภาพต่ำ และมักอยู่ภายใต้การคุ้มครองของรัฐบาลด้วยกฎระเบียบต่างๆ โดยทั่วไป กิจการทั้งสองประเภทนี้มีความสัมพันธ์ต่อกันใน 2 ลักษณะอันสำคัญ ดังนี้

ความสัมพันธ์ในเชิงซัพพลายเออร์ (supplier relationship) กล่าวคือ บริษัทใหญ่ๆ จะมีบริษัทขนาดกลางและเล็กอยู่ในเครือ คอยผลิตชิ้นส่วนป้อน โดยบริษัทใหญ่จะช่วยสนับสนุนด้านเงินทุนและเทคโนโลยี บริษัทในเครือโดยเฉพาะบริษัทขนาดเล็กมักจะขายสินค้าให้บริษัทแม่เพียงบริษัทเดียว และบริษัทแม่ก็มักจะถือหุ้นอยู่ในบริษัทเหล่านี้ จำนวนมากน้อยขึ้นอยู่กับความสำคัญและความใกล้ชิดที่มีต่อบริษัทแม่ ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนามของ “เครือบริษัท” หรือ keiretsu ซึ่งที่รู้จักกันดีก็เป็นเครือบริษัทของผู้ผลิตรถยนต์และเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น โตโยต้า นิสสัน และมิตซูบิชิ เป็นต้น บริษัทแม่เหล่านี้ แต่ละแห่งจะมีบริษัทอยู่ในเครือประมาณ 200-300 บริษัท⁶

⁴ Shimamura (2002).

⁵ Nakamura (1995), Chapter 5.

⁶ เครือบริษัทในลักษณะนี้เรียกว่า “เครือบริษัทในแนวดิ่ง” ดูรายละเอียดใน Gerlach (1992).

ข้อดีของระบบเครือบริษัทนี้ก็คือ บริษัทใหญ่ไม่จำเป็นต้องผลิตชิ้นส่วนทุกชนิดด้วยตัวเอง จึงไม่ต้องแบกรับต้นทุนด้านแรงงานและสวัสดิการของพนักงานจำนวนมาก เพราะสามารถผลักภาระให้กับบริษัทขนาดกลางและเล็กในเครือ ส่งผลให้สามารถปรับตัวได้อย่างค่อนข้างยืดหยุ่น หากมีวิกฤติเศรษฐกิจ เช่นในกรณีของวิกฤตการณ์น้ำมันในช่วงทศวรรษที่ 1970 บริษัทใหญ่เหล่านี้ไม่จำเป็นต้องปลดพนักงานของตัวเองออก (ยกเว้นพนักงานชั่วคราว) แต่จะลดต้นทุนผ่านบริษัทในเครือ โดยอาจจะเป็นในรูปของการลดราคาชิ้นส่วน หากจำเป็น บริษัทในเครือก็อาจต้องลดต้นทุนด้วยการปลดคนงานออก ซึ่งพนักงานส่วนใหญ่ในบริษัทขนาดเล็กก็ไม่ได้อยู่ในข่ายการจ้างงานตลอดชีพอยู่แล้ว

ความสัมพันธ์ในเชิงการดำรงอยู่ร่วมกัน (co-existence) กล่าวคือ มีการแบ่งตลาดระหว่างบริษัทใหญ่กับบริษัทเล็ก ด้วยกฎหมายและกฎระเบียบต่างๆ ของทางราชการธุรกิจบางประเภทจะสงวนไว้ให้กับบริษัทขนาดเล็กซึ่งมักด้อยประสิทธิภาพ โดยรัฐบาลจะแบ่งประเภทธุรกิจอย่างขอย่อยๆ และใช้อำนาจในการออกใบอนุญาต คุณกำเนิดให้มีบริษัทที่จะทำธุรกิจนั้นๆ จำนวนน้อย เพื่อให้การแข่งขันไม่รุนแรงเกินไป เรียกกันว่าเป็น “การแข่งขันในกล่อง” (competition in the box) ทั้งนี้เพราะรัฐบาลญี่ปุ่นไม่ต้องการให้มีการแข่งขันแบบปลาใหญ่กินปลาเล็กซึ่งถือว่าไม่ยุติธรรม ตลอดจนไม่ประสงค์ให้มีการแข่งขันระหว่างบริษัทระดับเดียวกัน ในสายธุรกิจเดียวกันมากเกินไป (excessive competition) จนอาจทำให้บางบริษัทต้องล้มละลาย ซึ่งเป็นสภาพอันไม่พึงปรารถนา เพราะจะทำให้มีคนตกงาน ส่งผลให้สังคมขาดความมั่นคงทั้งในแง่ความเป็นอยู่และอาชญากรรม

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ ในธุรกิจธนาคาร รัฐบาลจะจำกัดการเปิดสาขาของธนาคารขนาดใหญ่ในท้องถิ่น เพื่อปกป้องธนาคารขนาดเล็กในท้องถิ่นให้สามารถอยู่ได้ ในธุรกิจซื้อขายหลักทรัพย์ จนถึงเมื่อไม่กี่ปีมานี้ รัฐบาลควบคุมการตั้งค่าธรรมเนียมโบรกเกอร์ บริษัทหลักทรัพย์รายใหญ่จะไม่สามารถตั้งราคาให้ต่ำกว่าบริษัทรายเล็ก ทั้งนี้ก็เพื่อให้บริษัทเล็กสามารถอยู่ได้ ในธุรกิจค้าปลีกก็เช่นเดียวกัน รัฐบาลญี่ปุ่นมีกฎหมายและกฎระเบียบที่กีดขวางและทำให้การเปิดกิจการของห้างขนาดใหญ่เป็นได้โดยลำพัง เพื่อช่วยปกป้องร้านค้าขนาดเล็กในท้องถิ่น⁷

ระบบการดำรงอยู่ร่วมกันเช่นนี้ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ระบบขบวนคอนวอย" (Convoy System) ซึ่งหมายถึง การที่ทุกบริษัทในสายธุรกิจนั้นๆ จะสามารถดำรงอยู่ได้ โดยทั้งบริษัทใหญ่และบริษัทเล็กจะสามารถเติบโตได้ตามกำลังของตน จะไม่มีการแข่งขันกันอย่างเข้มข้นจนทำให้บริษัทใดล้มหายตายจาก หลุดหายจากขบวนไป ระบบเช่นนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกฎระเบียบของรัฐบาลเท่านั้น แต่ยังมียุทธวิธีปฏิบัติในสังคมของผู้ประกอบการเหล่านี้ที่ยึดถือความสำคัญของการดำรงอยู่ร่วมกัน โดยมีกลไกอันสำคัญ คือ สมาคมการค้า หรือ สมาคมอุตสาหกรรม (trade/industry associations) บริษัทเหล่านี้จะเป็นสมาชิกอยู่ในสมาคมเดียวกัน โดยบริษัทขนาดใหญ่จะมีบทบาทเป็นพี่ใหญ่คอยปกป้องบริษัทเล็กซึ่งอาจมีจำนวนเป็นร้อยหรือเป็นพันแห่งเลยทีเดียว บริษัทใหญ่ๆ จะไม่ดำเนินธุรกิจแบบปลาใหญ่กินปลาเล็กแต่จะเปิดที่ว่างให้บริษัทเล็กสามารถอยู่ได้

⁷ Prasirtsuk (2001), Chapter 9.

ตัวอย่างเช่น สมาคมผู้ผลิตอุปกรณ์สื่อสารแห่งญี่ปุ่น (Communications Industry Association of Japan หรือ CIAJ) จะมีบริษัทยักษ์ใหญ่ในธุรกิจอุปกรณ์สื่อสาร 4 บริษัท คือ NEC Fujitsu Hitachi และ Oki เป็นพี่ใหญ่ คอยหมุนเวียนกันเป็นประธานสมาคม บริษัทยักษ์ใหญ่เหล่านี้ จะละเว้นไม่ผลิตสินค้าบางชนิดเพื่อเปิดพื้นที่ให้กับบริษัทขนาดกลางหรือเล็ก ในช่วงก่อนทศวรรษ 1980 บริษัทที่ผลิตเครื่องโทรศัพท์บ้านป้อนองค์การโทรศัพท์ของญี่ปุ่น (NTT ในปัจจุบัน) มีเพียง 2 รายเท่านั้น คือ Tamura Electric และ Iwasaki Communications โดยบริษัทยักษ์ใหญ่ทั้งสี่ไม่ผลิตออกมาแข่ง จากสภาพที่ไร้การแข่งขัน ทำให้เครื่องโทรศัพท์ในสมัยนั้นขาดการพัฒนา เป็นเพียงโทรศัพท์สีดำขนาดใหญ่เทอะทะที่มีแต่ฟังก์ชันพื้นฐานเท่านั้น แทบไม่น่าเชื่อว่า ประเทศที่เทคโนโลยีก้าวหน้าเช่นญี่ปุ่นจะเคยล้าหลังเช่นนั้น เมื่อเทียบกับประเทศตะวันตกในสมัยเดียวกัน⁸

การที่บริษัทใหญ่และเล็กสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้ ก็เป็นผลมาจากฉันทามติหลังสงครามที่ต้องการความเท่าเทียมทางกันในสังคมนั่นเอง รัฐบาลจะไม่ปล่อยให้ธุรกิจแข่งขันกันแบบปลาใหญ่กินปลาเล็กซึ่งถือว่าไม่ยุติธรรม อีกทั้งรัฐบาลจำเป็นต้องปกป้องตลาดงานในบริษัทเล็กๆ ให้กับประชาชนด้วย บริษัทใหญ่เองก็ต้องแสดงความปรานี ไม่รังแกบริษัทเล็ก หากบริษัทใดใช้กลยุทธ์แข่งขันด้านราคาอย่างรุนแรง จะถูกโจมตีว่า ขาดความเป็นญี่ปุ่นแท้ๆ การแข่งขันอันจกัดนี้ก็ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นมีต้นทุนสูง ไม่ว่าจะเป็นการขนส่ง หรือวัตถุดิบ

⁸ ตั้งแต่มีการเปิดเสรีตลาดการจัดซื้ออุปกรณ์ของ NTT ทำให้ผู้ผลิตเครื่องใช้ไฟฟ้ารายใหญ่เข้ามาผลิตเครื่องโทรศัพท์ จนพัฒนาก้าวหน้าในที่สุด

เมื่อวิเคราะห์โครงสร้างเศรษฐกิจของญี่ปุ่นดังกล่าว จะเห็นว่า ลักษณะของระบบทุนนิยมในญี่ปุ่นมีความแตกต่างจากระบบทุนนิยมแบบกลไกตลาดเสรีของอเมริกา คือ ญี่ปุ่นจะไม่ปล่อยให้การดำเนินธุรกิจเป็นไปตามกลไกตลาดอย่างเต็มที่ แต่รัฐจะเข้าไปจัดการเพื่อป้องกันความบกพร่องของตลาด (market failure) ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันมิให้เกิดการสูญเปล่าทางทรัพยากรจากการแข่งขันที่มากเกินไป ซึ่งนอกจากจะส่งผลเสียต่อการพัฒนาเศรษฐกิจโดยรวม ยังอาจก่อให้เกิดความไม่มั่นคงในสังคมอีกด้วย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ระบบทุนนิยมในญี่ปุ่น เป็นทุนนิยมแบบที่รัฐเข้ามาจัดระเบียบการแข่งขัน โดยยอมให้มีการแข่งขันเพียงระดับหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น จะเห็นว่าความร่วมมือกันระหว่างบริษัทไม่ว่าจะในระบบเครือข่าย หรือระบบขบวนคอนวอย ก็มีอยู่ในระดับสูง ทำให้การแข่งขันแบบใช้กลไกตลาดเสรีมีอยู่อย่างจำกัดกว่าของอเมริกา

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขอันสำคัญที่จะทำให้ระบบขบวนคอนวอยนี้ดำรงอยู่ได้ก็คือ เศรษฐกิจจะต้องมีการเติบโตในอัตราที่สูงพอสมควร จึงจะมีตลาดอย่างพอเพียงสำหรับทั้งบริษัทขนาดใหญ่และเล็ก ซึ่งจะทำให้สามารถอยู่ร่วมกันได้โดยไม่ขัดผลประโยชน์กัน แต่เมื่อเศรษฐกิจญี่ปุ่นเริ่มถึงจุดอิ่มตัว และยิ่งในสภาพที่เศรษฐกิจมีการขยายตัวต่ำหรือเข้าขั้นซบเซาอย่างในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะต้องช่วงชิงตลาดกันมากขึ้น จึงเป็นการยากที่บริษัทขนาดใหญ่จะสามารถเปิดพื้นที่ให้บริษัทเล็กได้เหมือนในอดีต

แต่ถึงกระนั้น ก็เชื่อว่า ในปัจจุบัน บริษัทใหญ่จะสามารถดำเนินธุรกิจโน้มน้าวเพื่อขยายตลาดได้อย่างสะดวก เพราะยังติดขัดอยู่ที่กฎระเบียบมากมายของทางการที่มุ่งป้องกันธุรกิจขนาดเล็ก ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งก็เพราะบริษัทเล็กเหล่านี้

มักมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับนักการเมือง และมักรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น เพื่อกดดันให้นักการเมืองมีมาตรการให้ความคุ้มครองธุรกิจของตน นอกจากนี้ ภาคราชการเองก็รู้สึกว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องปกป้องบริษัทเล็กผู้เสียเปรียบในการแข่งขันเหล่านี้ให้อยู่รอด เพื่อความเท่าเทียมและความมั่นคงในสังคม กฎระเบียบเหล่านี้ ยังเป็นเหมือนพันธนาการทำให้บริษัทใหญ่ไม่สามารถทำธุรกิจได้โดยเสรี จึงไม่น่าแปลกใจที่สหพันธ์เศรษฐกิจญี่ปุ่น หรือ Keidanren ซึ่งเป็นตัวแทนของธุรกิจขนาดใหญ่ ได้เรียกร้องอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 1990 ให้มีการผ่อนคลายกฎระเบียบ (deregulation) เพื่อปลดพันธนาการดังกล่าว

การบริหารในบริษัท

การบริหารของบริษัทญี่ปุ่น มีลักษณะเด่นอันเป็นที่กล่าวขวัญไปทั่วโลก ในยุคทศวรรษ 1980 ที่เรียกกันว่า “สมบัติอันศักดิ์สิทธิ์ 3 ประการ” (Three Sacred Treasures) คือ

การจ้างงานตลอดชีพ อันหมายถึง การที่พนักงานจะเข้าทำงานในบริษัทเดียวไปจนเกษียณ บริษัทญี่ปุ่นจะไม่นิยมนำพนักงานที่เคยทำงานที่บริษัทอื่นมาก่อน แต่จะจ้างคนที่เพิ่งจบมหาวิทยาลัยเลยโดยตรง

การเลื่อนตำแหน่งตามอาวุโส คือ การที่พนักงานจะได้รับการเลื่อนตำแหน่งและเงินเดือนเพิ่มขึ้นตามระยะเวลาที่ทำงานอยู่ในบริษัท ซึ่งก็คือ ยิ่งอยู่นาน ตำแหน่งและเงินเดือนก็จะยิ่งสูงขึ้น

สภาพแรงงานภายในบริษัท ซึ่งหมายถึงการที่ลูกจ้างรวมตัวกันอยู่ในบริษัท มากกว่าที่จะไปรวมตัวกับสภาพแรงงานนอกบริษัท ในการต่อรองกับ นายจ้างโดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องค่าจ้าง ดังนั้นความร่วมมือของพนักงานใน บริษัทระหว่างฝ่ายแรงงานและฝ่ายบริหารจึงมีสูง

อย่างไรก็ตาม ผู้ที่จะได้รับสิทธิประโยชน์จากระบบทั้งสามนี้ จะเป็น พนักงานชายที่เป็นแกนหลัก (core staff) ของบริษัทขนาดใหญ่และขนาดกลาง เท่านั้น ในขณะที่พนักงานสตรีและพนักงานชั่วคราวในบริษัทขนาดใหญ่ ตลอดจนพนักงานทั้งชายและหญิงในบริษัทขนาดเล็กมักจะไม่ได้รับสิทธิ ประโยชน์เหล่านี้⁹

แม้ว่าการจ้างงานตลอดชีพและการเลื่อนตำแหน่งตามอาวุโส จะดู เหมือนเป็นการจ้างงานที่มั่นคง และอาจทำให้พนักงานเฉื่อยชาได้ เพราะบริษัท จะไม่ปลดคนออก แต่แท้ที่จริงแล้ว บริษัทญี่ปุ่นได้วางระบบแข่งขันระหว่าง พนักงานไว้อย่างเหมาะสม กล่าวคือ พนักงานจะต้องแข่งขันกับพนักงานคนอื่นที่ เข้าบริษัทในรุ่นเดียวกันหรือรุ่นใกล้เคียงกัน เพื่อให้ได้รับการเลื่อนตำแหน่งสูงๆ ยิ่งขึ้นไป เพราะตำแหน่งยิ่งสูงก็ยิ่งมีจำกัด จากระบบจ้างงานตลอดชีพ ผู้ที่ไม่ ประสบความสำเร็จในการแข่งขันดังกล่าว จะไม่ถูกปลดออก แต่มักจะถูกย้ายไป อยู่บริษัทในเครือ ซึ่งมีขนาดเล็กกว่าบริษัทแม่ โดยสวัสดิการและผลตอบแทนก็ ต่ำกว่า แต่ก็ไม่มากนัก สามารถอยู่ได้อย่างสบายโดยไม่เดือดร้อน

ในขณะเดียวกัน พนักงานรู้ว่า จะต้องทำงานร่วมกับคนอื่นในบริษัทไป จนเกษียณ รวมถึงคนที่ถูกย้ายไปบริษัทลูก ก็ยังจำเป็นต้องติดต่อกับบริษัทแม่

⁹ แต่เขาเหล่านี้ แม้จะไม่ได้อยู่ในระบบจ้างงานตลอดชีพ แต่ถ้าหากถูกปลดออกจากการงาน ก็มัก สามารถเข้าทำงานโครงการสาธารณะของรัฐบาลได้ ดังที่จะกล่าวต่อไป

อยู่ ดังนั้น แม้จะต้องแข่งขันกับคนอื่นเพื่อให้ได้ตำแหน่งสูงขึ้นไป พนักงานก็จะพยายามไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง จนไม่สามารถทำงานร่วมกันได้ อีกทั้งพนักงานทุกคนยังรู้ดีว่า ชะตากรรมชีวิตตนขึ้นอยู่กับความก้าวหน้าของบริษัท จึงต้องสามัคคีร่วมกับพนักงานคนอื่นทำงานให้บริษัทเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป กล่าวอีกนัยหนึ่ง บริษัทญี่ปุ่นสามารถควบคุมการแข่งขันระหว่างพนักงานให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม และไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่องานของบริษัท อย่างไรก็ตาม จะเห็นว่า ระบบการจ้างงานตลอดชีพและการเลื่อนตำแหน่งตามอาวุโสนี้ จะเป็นไปไม่ได้ หากไม่มีระบบ “เครือข่าย” เป็นแหล่งดูดซับพนักงานจากบริษัทแม่ นอกจากนี้ บริษัทแม่มักรยังต้องพยายามขยายธุรกิจอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นในบริษัทแม่เอง หรือตั้งบริษัทลูกเพิ่ม เพื่อรองรับพนักงานที่อยู่ภายใต้ระบบการจ้างงานตลอดชีพ ซึ่งการจะทำเช่นนั้นได้ก็ต้องในบริษัทที่เศรษฐกิจมีการเจริญเติบโตอย่างต่อเนื่อง

อีกประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญในบริษัทญี่ปุ่น คือ ส่วนต่างระหว่างเงินเดือนของพนักงานบริหารระดับสูงกับพนักงานทั่วไปในบริษัทของญี่ปุ่น จะไม่สูงมากนัก จากการสำรวจในช่วงทศวรรษที่ 1980 พบว่า ผู้บริหารระดับสูงสุดในบริษัทญี่ปุ่นได้รับรายได้ต่อปีราว 50,000 – 250,000 เหรียญสหรัฐ แล้วแต่นขนาดบริษัท ในขณะที่ CEO ในบริษัทอเมริกันอย่างน้อย 85 คนได้รับรายได้สูงเกินกว่า 1,000,000 เหรียญต่อปี¹⁰ แม้บริษัทญี่ปุ่นจะชดเชยให้ผู้บริหารในส่วนของเงินโบนัส สวัสดิการตลอดจนงบค่าใช้จ่ายแทน แต่ถึงกระนั้น ก็ยังไม่ก่อให้เกิดความแตกต่างกันมากนักเมื่อเทียบกับบริษัทในอเมริกาหรืออังกฤษ กล่าวกันว่า ทั้งพนักงานระดับบริหารและพนักงานทั่วไปในบริษัทญี่ปุ่น ต่างก็ต้องนั่งรถไฟไป

¹⁰ Chen (1995), p. 192.

ทำงานเหมือนกัน ความแตกต่างที่น้อยเหล่านี้ ช่วยให้เกิดความกลมเกลียวกันระหว่างพนักงานในบริษัท ทั้งนี้ ฉันทามติหลังสงครามที่เน้นความเท่าเทียมกันในสังคม มีส่วนสำคัญในการลดความแตกต่างด้านผลตอบแทนระหว่างพนักงานดังกล่าว

ระบบการบริหารบริษัทเช่นนี้ ก่อให้เกิดการอุทิศตนให้กับบริษัท¹¹ การทำงานแบบทีมเวิร์ค การมีส่วนร่วมของพนักงาน ตลอดจนการเรียนรู้ในระดับองค์กร (organizational learning) มากกว่าการเรียนรู้เพียงระดับบุคคล¹² ซึ่งมีส่วนสำคัญในการปรับปรุงและยกระดับเทคโนโลยีการผลิตสินค้า ตลอดจนการรังสรรค์นวัตกรรมใหม่ๆ จนล้ำหน้าทั้งสหรัฐและยุโรป ส่งผลให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในช่วง 4 ทศวรรษหลังสงคราม แต่ในขณะนี้ ระบบการจ้างงานดังกล่าวกลับกลายเป็นตัวถ่วง ทั้งนี้ก็เพราะระบบการจ้างงานแบบญี่ปุ่นจะเหมาะสมกับอุตสาหกรรมการผลิตชิ้นลูกที่สอง มากกว่าอุตสาหกรรมที่เน้นความรู้และความคิดสร้างสรรค์ในโลกยุคเคลื่อนที่สามที่ซอฟต์แวร์เป็นสินค้าที่มีมูลค่าเพิ่มมากกว่าฮาร์ดแวร์

เมื่อมองดูประวัติศาสตร์โลก จะเห็นว่าเศรษฐกิจจะเติบโตโดยเทคโนโลยีเป็นตัวนำ ไม่ว่าจะเป็นยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เริ่มขึ้นในอังกฤษ ความเฟื่องฟูทางเทคโนโลยีอุตสาหกรรมในสหรัฐ ตั้งแต่ยุคต้นศตวรรษที่ 20 จนถึงราวทศวรรษที่ 1960 เมื่อศูนย์กลางความก้าวหน้าเทคโนโลยีการผลิตได้ย้ายมาอยู่ที่

¹¹ แน่นนอนว่า การอุทิศตนนั้น อาจไม่เป็นไปโดยสมัครใจเท่านั้น แต่อาจเป็นเพราะไม่มีทางเลือก เนื่องจากตลาดแรงงานญี่ปุ่นขาดความยืดหยุ่น จากการที่บริษัทมักจะจ้างคนที่เคยทำงานบริษัทอื่นมาก่อน นอกจากนี้ ยังมีกรณีที่ทำงานหนักเกินไปจนเกิดโรคไหลตายขึ้นอีกด้วย

¹² Cole (1994), pp. 66-83.

ญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมยานยนต์ อิเล็กทรอนิกส์ ตลอดจนเครื่องจักรกลต่าง ๆ

แม้ว่าในขณะนี้ ญี่ปุ่นจะยังเป็นเจ้าในเทคโนโลยีที่ล้ำหน้าอยู่หลายอย่าง เช่น โทรศัพท์มือถือ หุ่นยนต์ และจอ LCD เป็นต้น แต่ในยุคคลื่นลูกที่สามเช่นในปัจจุบัน เทคโนโลยีที่เป็นตัวขับเคลื่อนเศรษฐกิจและทำเงินได้มากที่สุดไม่ใช่อการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมหรือพวกฮาร์ดแวร์อีกต่อไป แต่เป็นการคิดค้นพัฒนาซอฟต์แวร์แทน อีกทั้งในปัจจุบัน หลายประเทศก็ได้ก้าวขึ้นมาเป็นคู่แข่งอันสำคัญของญี่ปุ่นในด้านอุตสาหกรรมผลิตสินค้า ไม่ว่าจะเป็นเกาหลีใต้ที่สามารถผลิตสินค้าไฮเทค อย่าง โทรศัพท์มือถือ และกล้องวีดีโอ ที่คุณภาพดีและราคาถูกกว่าสินค้าญี่ปุ่น จีนที่สามารถผลิตเครื่องใช้ไฟฟ้าได้เกือบทุกประเภทด้วยต้นทุนที่ต่ำ ส่งผลให้ญี่ปุ่นไม่สามารถครอบครองตลาดได้อย่างเหนียวแน่นเหมือนเดิมอีกต่อไป

จะเห็นได้ว่า ศูนย์กลางการพัฒนาซอฟต์แวร์และเทคโนโลยีสารสนเทศอยู่ที่สหรัฐอเมริกา เพราะมีปัจจัยที่เอื้อหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการที่ซอฟต์แวร์ต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์อย่างสูง ซึ่งจำเป็นต้องมีสิ่งจูงใจ (incentives) หรือผลตอบแทนที่สูงตามไปด้วย ซึ่งระบบทุนนิยมเสรีแบบสหรัฐสามารถตอบสนองได้เป็นอย่างดี ในขณะที่ระบบบริษัทของญี่ปุ่นไม่มีความยืดหยุ่นด้านผลตอบแทนเช่นนั้น เพราะบริษัทญี่ปุ่นไม่มีความแตกต่างในเรื่องของผลตอบแทนระหว่างพนักงานมากนัก ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น นอกจากนี้ การที่สหรัฐเปิดกว้างรับบุคลากรจากทั่วโลกเข้าทำงาน โดยเฉพาะบรรดาฟอเมดซอฟต์แวร์จากอินเดียและจีน ตลอดจนนักเรียนต่างชาติที่ศึกษาในสหรัฐ หรือแม้แต่การที่ชาวต่างชาติเหล่านี้สามารถตั้งบริษัทของตัวเองได้อย่างเสรี และมี

แหล่งทุนที่เรียกว่า venture capital พร้อมทั้งจะเสี่ยงลงทุนในธุรกิจที่ดั่งขึ้นใหม่ (start-ups) สภาพการณ์เช่นนี้ ทำให้สหรัฐมีความพร้อมในการพัฒนาซอฟต์แวร์ ในขณะที่ญี่ปุ่นยังเป็นสังคมที่ค่อนข้างปิด โดยเฉพาะในเรื่องตลาดแรงงาน แม้จะมีการว่าจ้างชาวต่างชาติอยู่บ้าง แต่ก็มักไม่เปิดโอกาสให้ความก้าวหน้าเท่าบริษัทในสหรัฐ การก่อตั้งธุรกิจใหม่ๆ ในญี่ปุ่นก็เป็นไปได้ยาก ทั้งในแง่ของต้นทุน แหล่งทุนและทัศนคติของคนญี่ปุ่นเอง

โดยทั่วไป บริษัทผู้ผลิตซอฟต์แวร์มักจะเริ่มต้นจากบริษัทเล็กที่มีความยืดหยุ่นสูง แต่ที่ญี่ปุ่น คนที่มีความสามารถสูงมักไม่กล้าเสี่ยงที่จะไปตั้งบริษัทเอง แต่นิยมที่จะเข้าทำงานในองค์กรใหญ่ที่มีชื่อเสียงอยู่แล้วมากกว่า กล่าวอีกนัยหนึ่ง คนญี่ปุ่นชอบที่จะเป็นลูกจ้างระดับบริหาร มากกว่าที่จะเป็นผู้ริเริ่มกิจการด้วยตัวเอง (entrepreneur) จะเห็นได้ว่าบริษัทในด้านซอฟต์แวร์และโทรคมนาคมมักจะเป็นบริษัทลูกหรือบริษัทในเครือของบริษัทใหญ่ๆ เช่น บริษัทผู้ให้บริการอินเทอร์เน็ต (internet provider) รายใหญ่อย่าง Sonet เป็นบริษัทลูกของ Sony บริษัท Biglobe ก็เป็นบริษัทลูกของ NEC และบริษัท NTT Software ซึ่งเป็นผู้เขียนซอฟต์แวร์รายใหญ่อันดับหนึ่งด้านโทรคมนาคมก็เป็นบริษัทลูกของ NTT เป็นต้น ในปัจจุบัน รัฐบาลญี่ปุ่นจึงต้องมุ่งส่งเสริมให้เกิดผู้ริเริ่มกิจการด้านซอฟต์แวร์และ content business (เช่น เกมและข้อมูลต่างๆ ทางอินเทอร์เน็ตและโทรศัพท์มือถือ) มากขึ้น เพื่อรองรับการขยายตัวของเทคโนโลยีสารสนเทศ แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก

ระบบการศึกษา

ระบบการศึกษาของญี่ปุ่น ก็ไม่เอื้อต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมคลื่นลูกที่สามโดยเฉพาะซอฟต์แวร์เช่นกัน เพราะการศึกษาของญี่ปุ่น เน้นระเบียบวินัย และความกลมกลืนมากกว่าความคิดสร้างสรรค์ กล่าวกันว่า การศึกษาของญี่ปุ่น มุ่งเน้นจริยธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคม ความอดทนและความพยายาม มุ่งสร้างคนที่เชื่อฟัง มากกว่าคนที่ริเริ่มอะไรด้วยตัวเอง ตัวอย่างเช่น ในชมรมกีฬาของโรงเรียน โดยเฉพาะเบสบอล จะมีการฝึกฝนอย่างหนักราวกับฝึกทหาร สมาชิกในทีมจะต้องโกนศีรษะ เพื่อแสดงถึงความมุ่งมั่น และความเป็นเอกภาพภายในทีม นอกจากนี้ โรงเรียนในญี่ปุ่นไม่มีระบบการสอบเทียบข้ามชั้น นักเรียนชั้นเดียวกันจะมีอายุเท่ากัน ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า การสอบเทียบข้ามชั้นจะเป็นสิ่งที่ดีเสมอไป แต่การไม่มีระบบดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า ญี่ปุ่นเน้นความเหมือนมากกว่าความแตกต่างในระหว่างเพื่อนร่วมชั้น

นอกจากนี้ การศึกษาทั้งในโรงเรียนมัธยมและมหาวิทยาลัย (และแม้แต่การฝึกฝนในบริษัท) เน้นสร้างคนที่มีความสามารถรอบด้าน หรือ generalist มากกว่า ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน หรือ specialist แม้แต่โรงเรียนมัธยมปลายสายอาชีพ (vocational schools) ก็ยังมีสัดส่วนของวิชาทั่วไปมากกว่าวิชาด้านเทคนิค¹³ เยาวชนเหล่านี้จะไปได้รับการฝึกฝนด้านการทำงานในบริษัทมากกว่า ทั้งนี้ คนญี่ปุ่นมีความเชื่อที่ว่า โรงเรียนควรพัฒนานักเรียนให้เป็นคนมีความสามารถรอบด้าน มากกว่าที่จะพัฒนาความสามารถด้านใดด้านหนึ่งอย่างแคบๆ¹⁴

¹³ Ishikawa, p. 35.

¹⁴ Cummings, pp. 13, 104.

ระบบการศึกษาเช่นนี้ ก็มีที่มาไม่ต่างจากโครงสร้างเศรษฐกิจและระบบบริหารภายในบริษัทที่กล่าวแล้วข้างต้น คือ เป็นผลมาจากฉันทามติหลังสงครามในเรื่องของความเท่าเทียมกันในสังคมนั่นเอง ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง การศึกษาในญี่ปุ่นเป็นแบบหลายเส้นทาง หรือ multi-track ซึ่งมีความเหลื่อมล้ำในเส้นทางการศึกษา กล่าวคือ จะมีการคัดเลือกเด็กนักเรียนให้เข้าสู่อาชีพและอนาคตที่แตกต่างกัน ตั้งแต่ชั้นเพ็งจบประถมศึกษาเลยทีเดียว โดยจะมีนักเรียนจำนวนน้อยมากที่มีโอกาสได้เรียนในระดับมหาวิทยาลัย ซึ่งหมายถึงอนาคตอันสดใสอยู่ข้างหน้า ในขณะที่นักเรียนส่วนใหญ่ถูกคัดให้ไปเรียนในโรงเรียนสายอาชีพต่างๆ ระบบการศึกษาก่อนสงครามถูกโจมตีว่า เป็นการศึกษาที่ไม่เท่าเทียม ลูกหลานชนชั้นนำหรือเศรษฐกิจเท่านั้น ถึงจะมีสิทธิเรียนถึงขั้นมหาวิทยาลัย ทำให้ก้าวขึ้นไปเป็นบุคคลชั้นนำในวงการเมืองและวงการธุรกิจได้¹⁵

หลังสงคราม กองกำลังสัมพันธมิตรภายใต้การนำของอเมริกาได้เข้ามาปฏิรูปการศึกษาให้เป็นระบบ 6-3-3-4 คือ ระดับประถม 6 ปี มัธยมต้นและมัธยมปลายอย่างละ 3 ปี และมหาวิทยาลัย 4 ปี โดยมีจุดมุ่งหมายให้เกิดความเท่าเทียมกันในสังคม กล่าวคือ ให้ประชาชนสามารถมีการศึกษาได้จนถึงระดับมหาวิทยาลัย โดยไม่ต้องถูกคัดออกจากเส้นทางกลางคัน แม้ว่านักการเมืองและข้าราชการหัวอนุรักษ์นิยม จะก้าวเข้าครองอำนาจหลังสิ้นสุดการยึดครองของกองกำลังฝ่าย สัมพันธมิตร และมีความพยายามที่จะพลิกฟื้นระบบการศึกษาแบบ ก่อนสงครามขึ้นมาใหม่ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะมีการคัดค้านอย่างรุนแรงจากสหภาพครู (Nikkyoso) ที่ฝึกฝนพรรคสังคมนิยม¹⁶ และที่สำคัญ

¹⁵ Prasirtsuk (1998), p. 4.

¹⁶ Duke (1973).

ประชาชนชาวญี่ปุ่นก็คัดค้านเช่นเดียวกัน ต่อเรื่องนี้ ศาสตราจารย์เมอร์รี ไวท์ กล่าวไว้ว่า คนญี่ปุ่นเชื่อว่า ความสำเร็จไม่ได้ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคล แต่จะขึ้นอยู่กับความพยายามมากกว่า กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทุกคนมีศักยภาพเท่าเทียมกัน แต่อยู่ที่ใครจะมีความพยายามมากกว่ากันในการพัฒนาศักยภาพนั้นขึ้นมาใช้เท่านั้น¹⁷ จากแนวคิดเช่นนี้ ทำให้ประชาชนชาวญี่ปุ่นมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะให้เยาวชนได้รับโอกาสทางการศึกษาที่เท่าเทียมกัน

นอกจากนี้ การสอบเข้ามหาวิทยาลัยมีชื่อในญี่ปุ่น ก็เป็นไปอย่างเข้มข้นมาก จนนักเรียนต้องเข้าเรียนกวดวิชากันอย่างขนานใหญ่ตั้งแต่วัยประถมศึกษา ซึ่งก็ทำให้เกิดธรรมเนียมปฏิบัติที่ว่า เมื่อเข้ามหาวิทยาลัยได้แล้ว นักเรียนจำนวนมากมักจะใช้เวลาพักผ่อนเที่ยวเล่น หรือทำงานพิเศษเพื่อหาเงินเที่ยว มากกว่าที่จะเล่าเรียนอย่างจริงจัง จะเห็นว่า ในห้องเรียนมักมีนักศึกษา น้อย บ้างก็คุยกัน นิ่งหลับ หรือส่งข้อความผ่านโทรศัพท์มือถือ ในขณะที่อาจารย์ก็ไม่ได้ว่าอะไร กล่าวกันว่า ในญี่ปุ่น ช่วงเวลาการเรียนในมหาวิทยาลัย เป็นระยะพักนี้ (moratorium) ของประชากรวัยก่อนเข้าทำงานเลยทีเดียว ทั้งนี้ เพราะพวกเขาารู้ดีว่า เมื่อจบการศึกษาและเข้าทำงานในบริษัทแล้ว จะต้องทำงานหนักอย่างไม่มีทางเลือกตามสไตล์ของบริษัทญี่ปุ่น ช่วงมหาวิทยาลัยจึงเป็นโอกาสทองที่เขาจะใช้ชีวิตอย่างเสรีได้ การปฏิบัติเช่นนี้ ทำให้นักศึกษาไม่ได้รับการเพิ่มพูนความรู้ความสามารถจากมหาวิทยาลัยเท่าที่ควร ซึ่งส่งผลให้นักศึกษาขาดความคิดริเริ่มที่จะสร้างกิจการของตัวเองด้วย

¹⁷ White (1987), p. 19.

แม้ว่าเมื่อบัณฑิตเหล่านี้เข้าทำงาน เขาจะได้รับการฝึกฝนอย่างดีในบริษัท ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะของการเทรนแบบรุ่นพี่รุ่นน้อง กิจกรรมกลุ่มย่อยในบริษัท การหมุนเวียนแผนก เป็นต้น¹⁸ แต่จากการที่บุคลากรเหล่านี้ มักเข้าทำงานในบริษัทเดียวจนเกษียณ ทำให้เขาได้รับทักษะและประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์สำหรับบริษัทนั้นๆ มากกว่าที่จะเป็นความรู้สั่งสมที่สามารถใช้ได้ในการอื่น

กล่าวได้ว่า การศึกษาแบบญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นความกลมกลืน ความเป็นระเบียบวินัย การเน้นความสามารถรอบด้านมากกว่าเฉพาะด้าน การเรียนที่เน้นสอบเข้ามหาวิทยาลัย และการที่มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งปลดปล่อยมากกว่าแหล่งหาความรู้ ตลอดจนการทำงานในบริษัทเดียวจนเกษียณ ล้วนทำให้ทรัพยากรบุคคลของญี่ปุ่น เหมาะกับอุตสาหกรรมการผลิตในคลื่นลูกที่สอง มากกว่าอุตสาหกรรมคลื่นลูกที่สาม เพราะอุตสาหกรรมการผลิตในคลื่นลูกที่สอง จะเน้นกระบวนการที่ค่อนข้างเป็นระเบียบแบบแผน ซึ่งต้องอาศัยการทำงานเป็นทีม การมีระเบียบวินัย ตลอดจนข้อมูลและประสบการณ์ที่สั่งสมมาในบริษัทนั้นๆ เป็นสำคัญ ในขณะที่อุตสาหกรรมคลื่นลูกที่สาม เช่น การพัฒนาซอฟต์แวร์ ต้องอาศัยการคิดนอกกรอบ ความคิดสร้างสรรค์และความมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวมากกว่า จะเห็นได้ว่า ในขณะนี้ วงการธุรกิจของญี่ปุ่นนำโดย Keidanren ได้ออกมาเรียกร้องบ่อยครั้งให้สถาบันการศึกษาเทรนนักเรียนนักศึกษามากขึ้น โดยเฉพาะเกี่ยวกับความรู้เฉพาะด้านและความคิดสร้างสรรค์¹⁹

¹⁸ ดู Whitehill (1991).

¹⁹ Prasirtsuk (1998), p. 11.

ระบบการเมือง

นอกจากระบบเศรษฐกิจอันประกอบด้วยโครงสร้างเศรษฐกิจและระบบบริหารภายในบริษัท จะมีความเกี่ยวพันและส่งผลซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้งดังกล่าวข้างต้นแล้ว ระบบการเมืองของญี่ปุ่นก็มีส่วนสำคัญในการค้ำจุนระบบเศรษฐกิจดังกล่าว ในที่นี้ จะขอกล่าวถึงระบบการเมืองของญี่ปุ่นอย่างคร่าว ๆ ดังนี้

ในปี 1955 พรรคอนุรักษ์นิยม 2 พรรค คือ พรรคเสรีนิยมและพรรคประชาธิปไตยได้มารวมกันกลายเป็นพรรคเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democratic Party หรือ LDP) และตั้งแต่นั้น ก็สามารถครองเสียงข้างมากเป็นพรรครัฐบาลอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปี 1993 ซึ่งนับเป็นเวลายาวนานถึง 38 ปีเลยทีเดียว แม้ว่าพรรค LDP จะสูญเสียอำนาจ ต้องตกเป็นฝ่ายค้านในการเลือกตั้งปี 1993 แต่ก็เพียงช่วงเวลาสั้น ๆ เท่านั้น เพราะในปี 1995 พรรค LDP ก็กลับมาอีกครั้ง แม้ว่าจะเป็นรัฐบาลผสมก็ตาม แต่พรรค LDP ก็ยังเป็นพรรครัฐบาลที่มีใหญ่ที่สุดและมีบทบาทเด่นที่สุดอยู่จวบจนปัจจุบัน

เมื่อมองในแง่การบริหาร ภายใต้รัฐบาลพรรค LDP ภาครัฐการมีความเข้มแข็ง ส่วนหนึ่งก็เพราะนักการเมืองของพรรคจำนวนมากเป็นอดีตข้าราชการ โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 พรรค LDP มักปล่อยให้ข้าราชการประจำดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจโดยอิสระ เช่น ในกระทรวงการคลัง กระทรวงการค้าระหว่างประเทศและอุตสาหกรรม (MITI) แต่นักการเมืองจะดูแลใกล้ชิดในส่วนของการกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับฐานเสียงในท้องถิ่น เช่น กระทรวงเกษตร และกระทรวงโยธาธิการ

แม้ว่าพรรค LDP จะถือได้ว่าเป็นพรรคการเมืองสายอนุรักษ์นิยมที่ส่งเสริมระบบทุนนิยม แต่ที่แท้จริงแล้ว พรรคนี้ได้ดำเนินนโยบายแนวสังคมนิยมในการพัฒนาเศรษฐกิจญี่ปุ่นหลายประการทีเดียว²⁰ ไม่ว่าจะเป็นการคุ้มครองธุรกิจขนาดเล็กไม่ให้มีการแข่งขันแบบปลาใหญ่กินปลาเล็ก นโยบายสวัสดิการสังคม การควบคุมมลภาวะโดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ 1970 หรือแม้แต่การกระจายรายได้สู่ภาคเกษตรผ่านการประกันราคาพืชผลและเงินอุดหนุน เรียกได้ว่า รัฐบาลพรรค LDP เป็น “รัฐบาลสังคมนิยมประชาธิปไตย” (Social Democracy)²¹ ในมุขกลับ นโยบายเช่นนี้ ก่อให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์มากมาย ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นกิจการที่ค่อนข้างมีประสิทธิภาพต่ำ อยู่ได้ด้วยความคุ้มครองของรัฐเป็นหลัก เช่น ธุรกิจค้าปลีกขนาดเล็ก เกษตรกร โรงงานขนาดเล็ก ธุรกิจก่อสร้าง กลุ่มเหล่านี้ล้วนเป็นฐานเสียงอันสำคัญของพรรค LDP

ในการนี้ รัฐบาลพรรค LDP มุ่งอัดฉีดงบประมาณสู่โครงการก่อสร้างสาธารณะ เช่น ถนน สะพาน เขื่อน สนามบิน ตลอดจนศาลาประชาคมในท้องถิ่น โดยเฉพาะตั้งแต่ยุคทศวรรษที่ 1970 ที่อดีตนายกรัฐมนตรีคาคุเอ ทานากะขึ้นมาครองอำนาจ²² แน่นอนว่า นักการเมืองได้ประโยชน์จากโครงการก่อสร้างสาธารณะ ทั้งในแง่ตัวเงินที่ได้รับจากบริษัทก่อสร้าง ไม่ว่าจะเป็นเงินบริจาคทางการเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมาย และเงินใต้โต๊ะที่ไม่ถูกกฎหมาย ทั้งยังได้คะแนนเสียงจากการผันงบเข้าสู่ท้องถิ่นอีกด้วย และโครงการมากมายไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง ตัวอย่างเช่น หากเดินทางไปยังเมืองเล็กๆ ใน

²⁰ Curtis (1988), Chapter 2.

²¹ Takahashi (2002).

²² Johnson (1989).

ชนบทของญี่ปุ่น จะพบว่าส่วนใหญ่มีศาลาประชาคมที่สร้างไว้อย่างสวยงาม
หรูหรา ดูราวกับเป็นคอนเสิร์ตฮอลล์ในนครขนาดใหญ่ ทั้งๆ ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์
อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย เพราะจำนวนประชากรในพื้นที่ก็มีไม่มาก จากการที่คน
หนุ่มสาวย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำงานในเมืองใหญ่ แต่ในช่วงก่อนทศวรรษ 1990
การสร้างศาลาประชาคมที่หรูหราถือว่าเป็นการแข่งขันเพื่อความเป็นหน้าเป็นตา
ระหว่างเมืองในเขตชนบท

แม้โครงการสาธารณะจำนวนมาก จะสูญเปล่าในแง่ประโยชน์ใช้สอย
จริง แต่ก็นับว่ามีคุณูปการต่อเศรษฐกิจญี่ปุ่น ในด้านการจ้างงาน หรือการดูดซับ
แรงงานส่วนเกิน โดยเฉพาะพนักงานที่ถูกปลดออกจากวิสาหกิจขนาดเล็กและ
ขนาดย่อม ตลอดจนพนักงานชั่วคราวในธุรกิจขนาดใหญ่ ทั้งนี้เพื่อช่วยลดปัญหา
การว่างงาน ซึ่งจะทำให้เกิดความไม่มั่นคงในสังคม โดยเฉพาะในสังคมญี่ปุ่นที่
สามีมักจะเป็นผู้หารายได้เพียงคนเดียว ในขณะที่ภรรยาเป็นแม่บ้าน หากสามีตก
งาน จะเป็นปัญหาอันใหญ่หลวงต่อความอยู่รอดของครอบครัว

ที่จริงแล้ว บริษัทไม่ว่าขนาดใหญ่หรือขนาดเล็กสามารถปลดคนงาน
เหล่านี้ได้ เมื่อจำเป็น (โดยเฉพาะในช่วงวิกฤตการณ์น้ำมันในปี 1973 และ 1979)
ก็เพราะมีมาตรการรองรับอยู่เช่นนั้นเอง หากไม่มีโครงการสาธารณะเหล่านี้
การปลดคนงานจะกระทำได้ยากขึ้น และในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นยุคหลังสงคราม
คงจะมีอัตราการว่างงานสูงกว่านี้เป็นอันมาก ความสามารถในการปรับตัวของ
บริษัทญี่ปุ่น โดยเฉพาะในการปรับลดพนักงานนี้เอง มีส่วนสำคัญทำให้ญี่ปุ่น
สามารถลดต้นทุนได้เป็นอย่างมาก และสามารถทุ่มเททรัพยากรและสวัสดิการ
ให้กับพนักงานที่เป็นแกนหลักของบริษัท จนทำให้ประสบความสำเร็จในการ

เสริมสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันระหว่างประเทศได้โดยเฉพาะในยุคทศวรรษที่ 1970²³

อย่างไรก็ตาม ยิ่งเวลาผ่านไป นโยบายเชิงสังคมนิยมเหล่านี้ ได้กลายเป็นแหล่งผลประโยชน์ของกลุ่มผลประโยชน์มากขึ้นทุกที การก่อสร้างสาธารณะเอื้อประโยชน์ให้กับธุรกิจก่อสร้างและนักการเมือง มากกว่าจะเป็นประโยชน์กับคนส่วนใหญ่ นโยบายอุดหนุนเกษตรส่งผลให้การเกษตรในญี่ปุ่นด้อยประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยได้เพิ่มจำนวนเกษตรกรครั้งละครั้ง ซึ่งก็คือ คนที่ทำอาชีพอื่นเป็นหลัก แต่ทำการเพาะปลูกข้าว เพื่อถือครองที่ดินโดยไม่ต้องเสียภาษีในอัตราที่แพง ทั้งผลผลิตยังได้รับการประกันราคาอีกด้วย ขนาดใหญ่ได้

นอกจากนี้ นโยบายโครงการสาธารณะก็มีข้อจำกัดในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจตั้งแต่ยุคทศวรรษที่ 1990 จากสาเหตุหลายประการ ประการแรก โครงการสาธารณะเหล่านี้ จะเกิดขึ้นได้อย่างต่อเนื่อง ก็ต่อเมื่อเศรษฐกิจมีการขยายตัวพอสมควร หรือไม่ก็เมื่อเศรษฐกิจมีการชะลอตัว รัฐจะทุ่มงบประมาณลงไปเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ หรือประคองเศรษฐกิจของประเทศไว้ จนกว่าเศรษฐกิจจะพลิกฟื้นเป็นขาขึ้น แต่ในขณะนี้ ญี่ปุ่นขาดอุตสาหกรรมที่จะเป็นตัวนำให้เศรษฐกิจของประเทศพุ่งทยานไปข้างหน้า ไม่เหมือนในอดีตที่ญี่ปุ่นมีทั้งอุตสาหกรรมยานยนต์และอิเล็กทรอนิกส์เป็นตัวขับเคลื่อน อันที่จริง แหล่งงบประมาณที่ทำให้ญี่ปุ่นสามารถทุ่มทุนในโครงการก่อสร้างสาธารณะเหล่านั้นได้ ก็คือ ภาษีจากบริษัทที่มีขีดความสามารถสูงเหล่านี้เอง ในยุคโลกาภิวัตน์เช่นนี้ บริษัทญี่ปุ่นมากมายได้กลายเป็นบริษัทข้ามชาติและได้ย้ายฐานการผลิตจำนวนมากไปอยู่ในต่างประเทศ ทำให้แหล่งภาษีดังกล่าวลดน้อยลงไป

²³ Hiwatari (1996).

ประการที่สอง เศรษฐกิจฟองสบู่ในยุคกลางทศวรรษที่ 1980 ทำให้บริษัทขนาดกลางและขนาดใหญ่ของญี่ปุ่นได้ขยายกำลังการผลิตจนเกินที่ตลาดจะรับได้ (over-capacity) ทำให้มีพนักงานล้นเกินเป็นจำนวนมาก ซึ่งมากเกินไปกว่าที่โครงการสาธารณะจะรองรับได้ หากมีการปลดคนงานโดยอิงกับความจำเป็นจริงๆ อย่างไรก็ตาม บริษัทญี่ปุ่นเหล่านี้ ไม่สามารถที่จะปลดคนงานออกอย่างง่ายดายเหมือนบริษัทอเมริกัน ทำให้ในปัจจุบันเกิดภาวะพนักงานมีงานทำน้อย คือ มีจำนวนพนักงานมากกว่าจำนวนงานที่จำเป็น

ประการที่สาม รัฐบาลญี่ปุ่นไม่อาจคุมงบประมาณอย่างขนานใหญ่เหมือนเมื่อก่อนได้ นอกจากเป็นเพราะทุ่มไปเท่าไร ก็ไม่บังเกิดผลเป็นที่น่าพอใจแล้ว ยังเป็นเพราะญี่ปุ่นเกิดภาวะขาดดุลงบประมาณอย่างสูงเป็นประวัติการณ์ โดยสัดส่วนหนี้สาธารณะต่อ GDP อยู่ในอัตราส่วนที่สูงถึงประมาณ 150 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งนับว่าสูงกว่าทุกประเทศในกลุ่ม OECD เมื่อไม่นานมานี้ ญี่ปุ่นได้ถูกลดระดับความน่าเชื่อถือของพันธบัตรและตราสารหนี้ลงจนเทียบเท่ากับประเทศกำลังพัฒนาในแอฟริกาแล้ว จะเห็นได้ว่ามาตรการสำคัญประการหนึ่งที่นายกรัฐมนตรีจิโร โคเออิซุมิได้ประกาศไว้อย่างชัดเจนในการปฏิรูปเศรษฐกิจญี่ปุ่น คือ การคุมยอดหนี้สาธารณะไว้ไม่ให้เกิน 3,000,000 ล้านเยนต่อปี ซึ่งหากปล่อยให้หนี้สาธารณะขยายตัวอย่างไร้การควบคุมเช่นเดิม จะส่งผลเสียต่อเศรษฐกิจญี่ปุ่นยิ่งกว่านี้

แน่นอนว่า ส.ส.จำนวนมากของพรรค LDP ที่ได้ประโยชน์จากโครงการสาธารณะทั้งในแง่คะแนนเสียงและตัวเงิน จะต้องพยายามคัดค้านการตัดทอนงบประมาณในท้องถิ่นของตัวเอง ซึ่งก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก หากพรรคยังต้องอิงฐานเสียงจำนวนมากจากชนบท และจากอุตสาหกรรมหรือเกษตรกรรมที่มี

ประสิทธิภาพต่ำเช่นนี้ ในสภาวะการณ์ใหม่เช่นปัจจุบัน ญี่ปุ่นจำเป็นต้องมีรัฐบาลที่เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางในเมืองมากขึ้น ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า ญี่ปุ่นควรจะทิ้งนโยบายเชิงสังคมนิยมเสียทีเดียว แต่จำเป็นต้องมีนโยบายที่มีความสมดุลมากขึ้น เพื่อมิให้เศรษฐกิจภาคที่ด้อยประสิทธิภาพเป็นตัวถ่วงเศรษฐกิจญี่ปุ่นโดยรวมมากเกินไป

สรุป

กล่าวโดยสรุป ชุดระบบหลังสงคราม อันประกอบด้วยระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา และระบบการเมือง ซึ่งมีที่มาจากจิตตคติหลังสงครามที่เน้นความเท่าเทียมกันในสังคม ล้วนมุ่งตอบสนองต่ออุตสาหกรรมการผลิตชิ้นลูกที่สอง และมุ่งสร้างความเท่าเทียมกันในสังคมมากกว่าประสิทธิภาพ ซึ่งหากไม่มีการเปลี่ยนยุคของเทคโนโลยี และเศรษฐกิจยังเติบโตต่อเนื่อง ก็จะไม่มีปัญหาเท่าใด กล่าวได้ว่า เป็นเรื่องปกติที่ชุดระบบหลังสงครามเหล่านี้ จะมาถึงคราวเสื่อมถอย เพราะไม่อาจตอบสนองต่อสถานการณ์ใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์ที่เทคโนโลยีสารสนเทศโดยเฉพาะซอฟต์แวร์ได้ก้าวขึ้นมาทดแทนอุตสาหกรรมการผลิตในยุคคลื่นลูกที่สองประกอบกับเศรษฐกิจของญี่ปุ่นก็ถึงภาวะอิ่มตัว

ระบบเศรษฐกิจที่มีข้อจำกัดในการแข่งขัน ระบบการเมืองที่มุ่งคุ้มครองกิจการที่ไร้ประสิทธิภาพมากเกินไป ระบบการบริหารบริษัทที่เหมาะสมกับอุตสาหกรรมผลิตชิ้นลูกที่สอง ระบบการศึกษาที่เน้นความกลมกลืน การเชื่อฟัง ทีมเวิร์คและระเบียบวินัย ตลอดจนค่านิยมของคนที่นิยมทำงานในองค์กรใหญ่ที่มีชื่อเสียง ล้วนไม่เอื้อต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมผลิตชิ้นลูกที่สามโดยเฉพาะซอฟต์แวร์ ที่เป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ อันที่จริง ในขณะนี้

แม้แต่อุตสาหกรรมคลื่นลูกที่สองเอง ญี่ปุ่นก็ไม่ได้ครอบครองตลาดเช่นเดิม เพราะถูกหลายประเทศไล่ตามมาติดๆ ไม่ว่าจะเป็นเกาหลีใต้ จีน หรือแม้แต่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

อย่างไรก็ตาม ญี่ปุ่นยังคงเป็นประเทศที่มีศักยภาพสูง โดยเฉพาะในด้านโครงสร้างพื้นฐานและทรัพยากรบุคคลที่มีการศึกษาสูง หากญี่ปุ่นสามารถปรับระบบต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจ การศึกษา และการเมือง ตลอดจนแนวคิดให้เหมาะสมกับสถานการณ์ใหม่ ก็เป็นไปได้ที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นจะก้าวพ้นจากความตกต่ำและกลับมาเติบโตในระดับสูงอีกครั้ง แต่การที่ระบบเหล่านี้ได้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างสูงในช่วง 4 ทศวรรษหลังสงคราม ทำให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้ยากขึ้น ซึ่งกว่าญี่ปุ่นจะปรับตัวได้ คงจะต้องใช้เวลานานเป็นสิบปีทีเดียว

บรรณานุกรม

- โยชิฮาร่า คูนีโอ (1988). *การพัฒนาเศรษฐกิจญี่ปุ่น*. แปลจาก Japanese Economic Development, 2nd Edition (1986) โดย สุกัญญา นิธกร และ อนงค์ โรจน์วณิชช์. กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- Chen, Min (1995). *Asian Management Systems: Chinese, Japanese and Korean Styles of Business*. London: Routledge.
- Cole, Robert (1994). "Different Quality Paradigms and their Implications for Organizational Learning." In Masahiko Aoki and Ronald Dore (eds.). *The Japanese Firm: Sources of Competitive Strength*. New York: Oxford University Press.
- Cummings, William (1980). *Education and Equality in Japan*. Princeton: Princeton University Press.
- Curtis, Gerald (1988). *The Japanese Way of Politics*. New York: Columbia University Press.
- Dower, John (1999). *Embracing Defeat*. New York: Norton.
- Gerlach, Michael (1992). *Alliance Capitalism*. Berkeley: University of California Press.

- Hiwatari, Nobuhiro (1996). "Economic Adjustment Policies in the United States and Japan: A Case Study of Asymmetric Relations." USJP Occasional Paper 96-02, Program on U.S.-Japan Relations, Harvard University.
- Ishikawa, Toshio (1991). *Vocational Training*. Tokyo: The Japan Institute of Labor.
- Johnson, Chalmers (Winter 1986). "Tanaka Kakuei, Structural Corruption, and the Advent of Machine Politics in Japan." *Journal of Japanese Studies*.
- Keohane, Robert and Milner, Helen (1996). *Internationalization and Domestic Politics*, Cambridge University Press.
- Obstfeld, Maurice and Taylor, Alan (1997). *The Great Depression as a Watershed: International Capital Mobility over the Long Run*, NBER Working Paper 5960, Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research.
- Prasirtsuk, Kitti (1998). "State Education and Company Training in Japan: The Division of Public and Private Roles." M.A. Thesis: University of California, Berkeley.
- ,--- (2001). "Reluctant Liberalization: Domestic Networks and Trade Policy Demands in Japan." Ph.D. Dissertation: University of California, Berkeley.

- Rodrik, Dani (1997). *Has Globalization Gone Too Far?* Washington, D.C.: Institute of International Economics.
- Shimamura, Hideyuki (2002). "Industrial Cluster in Japan: A Lesson for Thailand." Speech given at a Seminar on Industrial Cluster and SME in Japan, The Regent Hotel Bangkok, May 30.
- Takahashi, Masaki (2002). "Japanese Politics in the Koizumi Era." Lecture given at Dept. of Japanese, Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, August 19.
- White, Merry (1987). *The Japanese Educational Challenge*. New York: The Free Press.
- Whitehill, Arthur (1991). *Japanese Management: Tradition and Transition*. London: Routledge.
- Yoshikawa, Hiroshi (2001). *Japan's Lost Decade*. Tokyo: The International House of Japan.

โครงการสอนภาษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา

เปิดสอนหลักสูตร ภาษาญี่ปุ่น ภาษาเกาหลี และภาษาจีน
เริ่มตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูง สำหรับนักศึกษาและบุคคลทั่วไป ดำเนินการสอนโดย
คณาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และชาวต่างประเทศ

หลักสูตรที่เปิดสอน

- หลักสูตรขั้นต้น(B)
- หลักสูตรชั้นกลาง(M)
- หลักสูตรชั้นสูง(A)

ระยะเวลาที่เรียน	สัปดาห์ละ 2 วัน รวม 39 ชั่วโมง (3 เดือน)
การรับสมัคร	เทอม 1 เดือนกุมภาพันธ์ เทอม 2 เดือนมิถุนายน เทอม 3 เดือนตุลาคม
อัตราค่าเล่าเรียน	ตั้งแต่ 2,300 บาท (แล้วแต่หลักสูตรที่เลือกเรียน)
สถานที่เรียน	อาคารศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต

สมัครเรียนหรือสอบถามรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ :

โครงการสอนภาษา อาคารศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต ปทุมธานี 12121

Japanese Studies Center Building, Institute of East Asian Studies
Thammasat University Rangsit Campus, Pathum Thani 12121, Thailand
Tel. (02)564-5000-3 Fax.(02)564-4888, ติดต่อ โครงการสอนภาษา
E-Mail : jeas@tu.ac.th <http://www.asia.tu.ac.th>

□ โครงการบริการอาคารสถานที่ สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา

เปิดบริการห้องอบรม/สัมมนาและห้องพัก แก่หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ด้วยห้องสัมมนาและห้องอบรมขนาดความจุตั้งแต่ 30-120 คน พร้อมทั้งห้องพักเตียงคู่ จำนวน 30 ห้อง นอกจากนี้ยังมี ห้องอาหาร และสิ่งอำนวยความสะดวกที่ครบครัน ใกล้ศูนย์กีฬาเอเชียนเกมส์ เดินทางสะดวกด้วยรถประจำทาง และรถตู้บริการ เหมาะสำหรับการจัดอบรมสัมมนา และกิจกรรมต่าง ๆ

□ สรรองห้องพักและห้องสัมมนาหรือสอบถามรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ :

ฝ่ายอาคารสถานที่ อาคารศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต ปทุมธานี 12121

Japanese Studies Center Building, Institute of East Asian Studies
Thammasat University Rangsit Campus, Pathum Thani 12121, Thailand
Tel. (02)564-5000-3 Ext. 417 ติดต่อ คุณแก้วดา,คุณทรงพล

Fax. (02)564-4777,564-4888

E-Mail : ieas@tu.ac.th <http://www.asia.tu.ac.th>

แนะนำสิ่งพิมพ์สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา

วารสารญี่ปุ่นศึกษา

1. วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 1/2539 เรื่อง วัฒนธรรมญี่ปุ่น
2. วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 2/2539 เรื่อง เ็น โจ โคไซ ,อาชญากรรมวัยรุ่นจังหวัดนินยามญี่ปุ่น
3. วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 1/2540 เรื่อง วิถีการดิการณทางการเงินในเอเชีย
4. วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 2/2540 เรื่อง วัฒนธรรมร่วมสมัย
5. วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 1/2541 (1998)
6. วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 1/2542 (1999)
- 7.วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 1/2543-44 (2000-2001)
- 8.วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 2/2543-44 (2000-2001)
- 9.วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 1/2545-46 (2002-2003)New
- 10.วารสารญี่ปุ่นศึกษา ฉบับที่ 2/2546 (2003) New

ญี่ปุ่นศึกษา

1. หนังสือประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น (History of Japan)
2. หนังสือวัฒนธรรมญี่ปุ่น 2 New(Readings on Japanese Culture 2)
3. หนังสือวัฒนธรรมญี่ปุ่น (Readings on Japanese Culture)
- 4.หนังสือรวมบทความญี่ปุ่นศึกษา (Selected Readings in Japanese Studies)
5. Japan in the 21st Century
6. ภูมิหลังทางวัฒนธรรมของสังคมญี่ปุ่น

จีนศึกษา

1. ความสัมพันธ์ไทย-จีน กับสันติภาพในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และวิกรรมของชาวจีนสยาม ยามสงครามโลกครั้งที่ 2
2. ฮองกง 1997 จีนหนึ่งประเทศสองระบบ
3. จิ้ง
4. พระปรีชาญาณด้านจีนศึกษา ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
5. ความสัมพันธ์ไทย-จีน : 20 ปี แห่งมิตรภาพ

เกาหลีศึกษา

Strengthening Tread & Economic Relations Between Korea and Thailand(January 2003)

ใบสมัครสมาชิกวารสารญี่ปุ่นศึกษา

ข้าพเจ้ามีความประสงค์ที่จะเป็นสมาชิก วารสารญี่ปุ่นศึกษา มีกำหนด.....
ตั้งแต่ฉบับเดือน.....ถึงฉบับเดือน.....ประจำปี พ.ศ. 25.....

โปรดส่งวารสารไปยัง

น.ส./นาง/นาย.....นามสกุล.....อายุ.....ปี อาชีพ.....
บ้านเลขที่.....ซอย.....ถนน.....
ตำบล/แขวง.....อำเภอ/เขต.....จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....
หรือที่ทำงาน.....
.....โทร.....

อัตราค่าสมาชิก ปีละ 180 บาท (2 เล่ม พร้อมค่าจัดส่ง)

ราคาเล่มละ 90 บาท

ข้าพเจ้าส่ง ☐ ตัวแลกเงิน ☐ ธนาณัติ ☐ เช็คไปรษณีย์
จำนวน.....บาท (.....) มาพร้อมนี้

หมายเหตุ ส่งจ่ายโครงการญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา
อาคารศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา ปท.มธ.ศูนย์รังสิต 12121

ลงชื่อ.....
วันที่.....

ส่ง

โครงการญี่ปุ่นศึกษา
สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา
อาคารศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต
ปทุมธานี 12121

An Ideal Place for Seminars with a Warm Welcome in a Japanese Atmosphere

For reservations or more information about
conference rooms and accommodations, please contact :

**JAPANESE STUDIES CENTER
INSTITUTE OF EAST ASIAN STUDIES
THAMMASAT UNIVERSITY, RANGSIT CAMPUS
TEL (02)564-5000-3
FAX (02)564-4888
<http://www.asia.tu.ac.th>**